Den gamle dialekten i Nordre Vestfold.

Av Magnus Glorup

© & ® Magnus Glorup

Forord.

Dette med dialekter har bestandig vært tabu i vårt område av landet. Mens vestlendinger og telemarkinger har blitt skrytt opp i skyene for sine vakre bondemål, så har barn i det vikværske dialektområdet blitt tuktet og disiplinert i skolen for å snakke sitt naturlige morsmål. Som 94 år gamle Johan Bjørge fra Sande sa til meg da jeg spurte ham om hvordan folk snakket før:
«Det var væll itt'no spæssjælt. Vi snakkæ jo mye fæjl dænn gangen veit'u».
På toppen av det hele så har flytting mellom regioner og moderne massemedier satt dialektene under ennå større press enn før. Så da var det selvfølgelig bare spørsmål om tid før disse gamle østnorske bondemålene skulle forvitre.

Da jeg var 15 år gammel og gikk siste året på ungdomsskolen så havnet jeg i en slags identitetskrise. Dette er vel ikke noe helt uvanlig når man er på den alderen. Men slik ble det nå en gang. Jeg hadde nemlig begynt å høre på hallingdalsbandet Hellbillies. Den vakre hallingdialekten var som musikk i ørene mine. Og jeg ble grønn av misunnelse da jeg tenkte på min egen dialekt til sammenligning.
Men til tross for dette, så var jeg klar over at jeg snakket en smule annerledes enn andre. Nok til å bli småertet av mine skolekammerater i Svelvik hvor jeg er oppvokst. Begge mine foreldre er nemlig fra Skoger, eller «Skæuer» som vi sier. Og det har alltid vært en slags bevissthet blant skogerfolk om at de snakker annerledes enn andre. Så det var derfor jeg en gang i januar 2004 bestemte meg for å finne mine «dialektrøtter»

Det første jeg gjorde var å gå til min kjære mormor Tordis.
Hun ble født Berntsen og vokste opp i Vestbygda like ved småbruket Glorup(Øverløkka) som slekten hennes kom fra. Jeg hadde delvis vokst opp hos henne, mens min mor jobbet da jeg var liten. Og hun var vel den skauerbøringen jeg visste om som snakket rarest.
Hennes mest kjente utrykk var:
«Nå må di itæ» (Bokmål: Nå må dere spise).

© & ® Magnus Glorup

Men det viste seg at jeg måtte til nabokommunen i sør før det skulle bli noe virkelig gjennombrudd i dialektforskingen min. Sommeren 2006 fikk jeg sommerjobb som vedkløyver hos bonden Jørn Skjørdal på gården Skau i Sande. Mens jeg stod der i solsteken og jobbet, så pleide Jørns gamle far Krist å komme bortom og holde meg med selskap, mens jeg jobbet. Han fortalte meg mange flotte historier fra Sande i gamledager. Og han hadde en så utpreget dialekt at jeg fikk bakoversveis. Dette var jo akkurat det jeg hadde lett etter. Jeg kjente igjen mange ord og utrykk fra min mormor, men dette var første gangen jeg hørte noen snakke dialekten såpass utpreget. Da jeg kom hjem om kveldene noterte jeg ned alt det jeg hadde hørt. Og jeg reiste så ofte som jeg kunne til min mormor for å få bekreftet at alt jeg hadde hørt stemte overens med skogerdialekten, og det gjorde det som regel alltid. Dette ble det største gjennombruddet for meg. Jeg hadde nemlig fått bekreftet at den gamle skogerdialekten ikke var unik for Skoger, men at man fra gammelt av hadde talt den samme dialekten i Sande. Hovedårsaken til at dette viste seg å være mitt mest betydningsfulle gjennombrudd var nemlig at dialekten er bedre bevart blant de eldre i Sande, enn hva den er i Skoger. Det gav meg en gylden mulighet til å snakke med folk som faktisk fortsatt bruker dialekten i sin dagligtale. Med andre ord, levende kilder.
Jeg slo meg sammen med min onkel Bjørn Moen som bor på Galleberg i Sande og som kjenner mange eldre mennesker i bygda. Våren 2011 reiste vi hus til hus og sanket dialektprøver til min store begeistring. Mitt mest betydningsfulle møte var med den da 94 år gamle Johan Bjørge. Jeg hadde med meg mange spørsmål som jeg ville stille Johan. Men på grunn av at han hadde kraftig redusert hørsel, så måtte jeg nøye meg med å lytte og gjøre notater, mens han fortalte historier fra gamledager. Dette var første gangen i hele mitt liv at jeg hørte noen snakke den gamle dialekten såpass gjennomført. Det var som å reise 70 år tilbake i tid. Det ble et av mitt livs aller største øyeblikk.

I februar 2015 ble jeg kontaktet av Aud-Marit Lillehof fra Hof historielag. Hun kunne bekrefte noe jeg lenge har mistenkt, nemlig at dialekten i Hof er nesten identisk med dialekten i Sande og Skoger. Dette vil da si at den gamle dialekten har dekket nesten hele området som kan kalles Nordre Vestfold (dvs. Skoger, Sande, Hof og sannsynligvis Botne). Dette ble et nytt og spennende gjennombrudd fordi dialekten i Hof er enda bedre bevart enn dialekten i Sande på grunn av større avstand til Drammen.

© & ® Magnus Glorup

Det å legge sammen dette puslespillet har vært en oppdagelsesreise tilbake i tiden. I Skoger er dessverre den gamle formen av dialekten i dag (2015) å regne som utdødd. Men noen eldre dialektbrukere finnes fortsatt i Sande og Hof.
Jeg er glad for at jeg fikk gjort dette arbeidet før det var for sent. Slik at oppvoksende generasjoner kan få et bilde på hvordan folk snakket i disse bygdene i gamledager. Selv om jeg ikke har noen formell utdannelse innenfor språk og dialekter, så har jeg hele tiden vært bevisst på å bruke språkvitenskapelige metoder i mitt arbeid. Jeg håper at dette heftet kan bli til glede og inspirasjon for alle som leser det.

Magnus Glorup, Svelvik April 2015

Jeg ønsker å gi en stor takk til de som har gjort dette arbeidet mulig:

- Tordis Johanne Moen, Skoger
- Bjørn Runar Moen, Skoger
- Krist Skjørdal, Sande
- Johan Bjørge, Sande
- Helge Furuvold, Skoger
- Karl Einar Teien, Sande
- Aud-Marit Lillehof, Hof

© & ® Magnus Glorup

Vikværsk.

Den undergrenen av østlandsk som skoger- og sandedialekten tilhører kalles vikværsk. Vikværsk omfatter dialektene i Vestfold, Østfold, deler av nedre Telemark og deler av nedre Buskerud.

Typiske kjennetegn for de vikværske dialektene er:

*Historisk -a er som regel delvis redusert til -æ i hunkjønn bestemt entall (bruæ), jamvekt- infinitiver (kåmmæ, jørræ), presens, preteritum og perfektum partisipp av a-verb (kastær, kastæ, kastæ) og ubestemt flertall av substantiv med eldre -a i flertall (bilær, båtær). I yngre dialekter kommer -a gjerne inn igjen i utlyd (brua, komma, kasta), men -æ holder seg foran -r.

*Bestemt flertall av hankjønnsord uten apokope (bilane eller bilæne).

*Sterkt presens er tostavet uten omlyd (kåmmer, graver, såver).

*For det meste v- av historisk hv- (vit, vass for hvit og hvass).

*Nektingsadverbformen i Vestfold, Nedre-Telemark og Nedre-Buskerud = <u>itte</u> på landsbygda og <u>ikke</u> i byene. I Østfold brukes for det meste <u>ente</u>.

© & ® Magnus Glorup

Dialektprøve.

Som dialektprøve brukes den gamle fortellingen om nordavinden og sola. Den er skrevet først på bokmål og så på dialekt.

Bokmål:
Nordavinden og sola kranglet en gang om hvem av dem som var den sterkeste.
Begge mente de selv var sterkest, og de kunne ikke bli enige.
"Vi må finne en måte å prøve ut dette på." sa sola.
Begge tenkte lenge på hvordan kappestriden kunne gjennomføres.
Plutselig fikk de øye på en mann som vandret på en vei nede på jorda.
Mannen hadde svøpt en tykk kappe rundt seg fordi det var en kald dag.
"Den av oss som først greier å få mannen til å ta av seg kappa, er den sterkeste." sa nordavinden. Sola sa seg enig i det. Nordavinden begynte å blåse. Stormskyene jaget over himmelen. Løvet ble virvlet opp fra bakken. Trærne bøyde seg i vindkastene, greiner knakk tvers av, og det ble isende kaldt. Mannen nede på veien ble forferdet over det plutselige uværet. Han bøyde seg framover, trakk kappa godt rundt seg og kjempet seg gjennom stormkastene. Nordavinden satte inn alle kreftene sine for å rive kappa av mannen, men til ingen nytte. Mannen tviholdt på kappa med begge hender. Til slutt måtte nordavinden gi seg, og det var solas tur til å prøve. Sola kom fram bak de mørke uværsskyene. Den tok til å skinne. Lufta ble varmere, og fuglene begynte å synge. Mannen nede på veien gledet seg over solskinnet. Etter hvert ble det så varmt at han ikke orket å ha på seg den tykke kappa lenger. Han tok den av seg, og satte seg ned for å hvile i det gode været. "Nå må du innrømme at jeg har vunnet." sa sola. Og de måtte nordavinden si seg enig i.

© & ® Magnus Glorup

Dialekt:
No**l**ævinn å so**l**æ krang**l**æ en gang åm vem a dem såm var dæn stærkæste. Bægge mente dem sjø**l** var stærkæst, å dem kunn'itte b**l**i eni.
"Vi må finne en måte å prøve ut dettane på." sa so**l**æ. Bægge tængte længe på åssen kappestriæ kunne jennåmføræs. Pluttsli fækk dem æue på en mann såm jikk på en væj nere på jor**l**æ. Mann hadde svøpt æi tjukk kappe runt sæ, førr'e var en kæll da. "Dæn a vårs såm fysst græjer å få mann te å ta a sæ kappæ, ér dæn stærkæste." sa no**l**ævinn. So**l**æ sa sæ eni i de. No**l**ævinn bynnte å b**l**åse. Stårmsjyæne jagæ åver himmærn. Læue b**l**æi virvlæ åpp fra bakken. Treæ bøgde sæ i vinnkastæ, græinær knekte tværs a, å de b**l**æi isænes kællt. Mann nere på væjen b**l**æi førfæ**l**æ åver de pluttslie uvére. Han bøgde sæ framåver, trekte kappæ gått runt sæ å kjæmpæ sæ imællom stårmkastæ. No**l**ævinn sætte inn ælle kreftæne sinne førr å rive kappæ a mann, men te ingæ nytte. Mann tvihøllt på kappæ me bægge hennær. Te sjlutt måtte no**l**ævinn ji sæ, å de var so**l**æs tur te å prøve. So**l**æ kåmm fram bak dem mørke uvérssjyæne. Hu tokk te å sjinne. Luftæ b**l**æi værmære, å fæu**l**æne bynnte å synge. Mann nere på væjen g**l**eæ sæ åver so**l**sjinne. Ette vært b**l**æi de så vårt atte han itte ørkæ å ha på sæ dæn tjukke kappæ længer. Han tokk a a sæ, å sætte sæ ner førr å vile i de goe vére. "Nå må du innrømme at jæ har vinni." sa so**l**æ. Å de måtte no**l**ævinn si sæ eni i.

l = tykk l

© & ® Magnus Glorup

Noen gamle utrykk.

-Nå må'ru nøyte ræ (nå må du forte deg)

-Itte gjort et bågædrag (ikke gjort noen ting)

-Ægg og f**l**æsk førr makt og drammær så tætt som hæggel.

-Når su**l**uæ f**l**yr lågt b**l**ir'e rængn(når svalen flyr lavt blir det regn)

-Sinte kjærringær smæller i dørnæne.(Sinte kjerringer smeller i dørene)

Uttale.

*Ord med e-lyd på bokmål blir ofte til æ-lyd sånn som f.eks: mellom blir til mællom, treske blir til træske, velte blir til vælte, eller blir til æller osv.

*Ord med y-lyd på bokmål blir ofte ø-lyd sånn som f.eks: rydde blir røddæ, spytte til spøtte, dytte til døtte, lyst blir løst osv.

*Ord som skrives med o, men uttales å på bokmål blir ofte til ø sånn som f.eks: orke blir ørke, bolle blir bølle, torg blir tørj, borg blir børj osv.

*'e' uttales oftest 'e' som i 'ser' i mange ord: hér, dér, ské (skal)

*Ord med a-lyd på bokmål blir ofte æ-lyd sånn som f.eks: arbeid blir ærbe, kalv blir kælv, talg blir tælj, arm blir ærm osv.

*Diftongen 'ei' i gammelnorsk er bevart i noen ord: eks: veit, bein, i andre ord er den forenklet til 'i': him (heim), ski (skei)

*Diftongen 'au' har enten blitt bevart: ause(øse), lau(løv) eller der det i gn. var kort diftong gått over til 'ø': høst, øst.

*'g' blir uttalt 'j' i utlyd: æ**l**j (elg), tørj (torg), børj (borg)

*'l' blir mange steder (etter historisk 'l') uttalt som 'tykk l': tæ**l**æ(tele), sæ**l**æ (sele)

© & ® Magnus Glorup

*'a' blir uttalt 'æ' i utlyd: jentæ (jenta), bæræ (bære), væræ (være)
I nyere tid har 'a' i utlyd overtatt helt: jenta, bæra, værra

*Gammelnorsk hv- har blitt til v- eller gv-: vit (hvit), gviner(hviner)

*Gammelnorsk 'rð' blir uttalt som 'tykk l': ha**l** (hard), bo**l** (bord)

*'r' før 'l' er stum: Fali(farlig)

*Gammelnorsk 'á' blir noen ganger uttalt 'o' (oftest i sammensetninger):
Stortoæ(stortåen).

*Gammelnorsk 'rn' blir ofte uttalt 'nn': kvenn(kvern), bjønn(bjørn) osv.

Ordbøyning.

Substantiv.

Hankjønn: Eks. En gutt, gutten, guttær, guttæne
En bil, bilen, bilær, bilæne

Sterke hunkjønn: Eks. Ei bok, bokæ, bøkær, bøkæne
Ei myr, myræ, myrær, myræne

Svake hunkjønn: Eks. Ei jente, jentæ, jenter, jentene
Ei fille, fillæ, filler, fillene

Verb.

Eks. å tute, tutær, tutæ, har tutæ, hadde tutæ
Å banke, bankær, bankæ, har bankæ, hadde bankæ
(i nyere tid: banke, banker, banka, har banka, hadde banka)
Å finne, finner, fant, har finni, hadde finni
Å bryte, bryter, braut, har bryti, hadde bryti
Å gravæ, graver, grov, gravde, har gravi, hadde gravd

© & ® Magnus Glorup

Ordliste.

æikonn – ekorn
sjore – skjære
harræ – hare
tæ**l**jokse – kjøttmeis
høggørm – hoggorm
itte – ikke
dæ**l** – dal
hønn – horn
bjønn – bjørn
jarn – jern
kvenn – kvern
tjenn – tjern
bån – barn
gån – garn
kønn – korn
jenne - gjerne
dettane – dette
dissane – disse
dennane – denne
huse, husær, huste – huske, husker, husket
æine – ene
tørnest – mulepose
hå – hva
hå - hvor
itæ – spise
kæ**l**v – kalv
kæ**l**ve – falle over ende
akælei – beskriver en person som er umulig
sjæiser – skøyter
him – hjem
sji – skje
væjnasjill - veiskille
måsæbjønn – en tulling

© & ® Magnus Glorup

æu – også
fæue**l** – fugel
kjingelvev – spindelvev
ansjles – annerledes
tebasj – tilbake
veke – uke
dæn hænne – den herre
dæn tænne – den derre
drunte – være treg
åkk**l**e – ankel
su**l**u – svale
gutu – gate
silju – selje
sjiku – tilbygg
ellmørrju – glohaug/glør
høkkt –høyt
låkkt – lavt
hæsjen – halsen
surmagæ – grinete
gammæl - gammel
i sta – etterpå
stul – støl(seter)
lakætærm – ubrukelig/tulling
ærbe – arbeid
hølle – holde
læll – likevel
k**l**e'er – klær
æue – øye
skåk**l**ær, sjeker – drag
børrj – borg
tørrj – torg
bærrj - berg
f**l**øttæ - flytte
færje – farge
føl**l**k – folk

© & ® Magnus Glorup

pængær - penger
skøtt – skudd
ell –ild
væite – hvete
ru – rug
mjæ**l**k – melk
mjø**l** – mel
hampedænge – stor tykk dame
apal – epletre
kørrj – kurv
åmm – ovn
nøsjte – nordre
sønste – søndre
hér – her (lang e som i «ser»)
dér – der (lang e som i «ser»)
trer – trær
kner – knær
vér - vær
to, toæ, teær, teæne – tå, tåen, tær, tærne
fing – finger
vø**l**e – reparere
ské – skal
drugt – drøyt
p**l**æu – plog
vennøye – vindu
linne – krøttervei
dem – de/dem
kællvø**l**i – kaldt
itil – vorte/utvekst
æien/æiæ/æie – egen/eget
såmmtir – noen ganger
kjærke – kirke
tråjapp – sykkel
himkok – hjemmebrent
skæubjønn – flott

© & ® Magnus Glorup

værm – varm
vårt – varmt
brón – brun
stan/stelle – sted
i stellæ førr – i stedet for
trøll – troll
æuse – øse
ræu – rød
læus – løs
stræuk – strøk
ræuk – røk(gikk i stykker)
mjuk – myk
sammre – samme
hørt jiti – hørt om det
børjæn – begynnelsen
sælt – salt
fræmmen – fremmed
førr – for
itor – ut av
å**l**bågæ – albue
dørn – dør
tøtte - syntes
sørrj – sorg
åffer - hvorfor
deffer – derfor
dæsjen – dersom
ældri/æller – aldri
hu, a, henner – hun, henne
han, n', hannom – han, ham
mæuli – mulig
rækti – riktig
bråne – smelte
mællomtrækk – gjennomtrekk
aksjlæne – skuldrene
ærrj – sint

© & ® Magnus Glorup

æ**l**j – elg
grætt – greitt
b**l**omme – blomst
fysst – først
tysst – tørst
bytte – bøtte
morosam – morsom
vaksen – voksen
vekser – vokser
handrev – rekkverk
brøllåpp – bryllup
særråpp – sirup
kvæ**l**m – kvalm
køsj – kors
hægg**l**e – hagle
væ**l**p – valp
hæu – hug
hue – hode
huejæ**l**æ – hodeenden på senga
hælse – hilse
ælle – alle
skælle – skalle
eftæ – aften
dørrj – dorg
bosso – et lite leie
førrtelte – fortalte
kølle – kolle
spår – spor
fæ**l**er – fotefar
k**l**øffte – klipte
kjøffte – kjøpte
døffte – døpte
dreffte - drepte
bånn – bunn
fjør – fjær

© & ® Magnus Glorup

slø – slå
bur – bor
stæ**l**i – stjålet
skrøtten – kroppen
skåk**l**efall – ferdig med onna
bikkje – hund
hærrv – harv
ærmo – fattigdom
få**l**æ – fole(unghest)
tryte/åbbår – abbor
hæller – eller, heller
tæ**l**æhiv – telehiv
stø**l**pe – stolpe
hø**l**k – holk
skæut – skjøt
æ**l**minnli – alminnelig
spellæ – spille
mennær – menn
sæ**l**me – salme
kræbbe – krabbe
tællærk – tallerken
øvæste – øverste
nere – nede/nedre
mennsje – menneske
me – mens
stane – stoppe
bå – bud
ræsskap – redskap
å henne – hvor hen
ihoppes – i sammen (eks. vi gjør'e ihoppes)
mærk – mark
hæ**l**m – halm
kæ**l**k – kalk
sjilje – skille
bettæ – bit

© & ® Magnus Glorup

vettæ – vite
jøræ – gjøre
væræ – være
kjæring – kone
har vort – har vært
slii – slått
drii – dratt
tii – tatt
stii – stått
kælle – kalle
jue, juer, jaug, har jui – lyve, lyver, løy, har løyet
a'an – annen
annæ – annet
båsshakæ – båtshake
to**l**e – turte
u**l**æ – huldra
øyri – øde
uvørn – uforsiktig/hardhendt
nægge**l** – negl
mærrærapp – hestepølse
græut – grøt

© & ® Magnus Glorup

Ukedager:
mandæ – mandag
tissdæ – tirdag
onsdæ – onsdag
tossdæ – torsdag
frædæ – fredag
lø**l**æ – lørdag
sønndæ - søndag

Tallord:
En, to, tre, fire, fem, sæks, sju, åtte, ni, ti, ellve, tøll

Måltider:
frokost – frokost
du**le** – formiddagsmat
mæddæ - middag
eftæsvæ**l** – ettermiddagsmat

© & ® Magnus Glorup